

Комунікативна складова елементарних підрядних речень в тексті дипломатичного жанру.

Мета статті — розглянути особливості будови елементарних складнопідрядних речень в документі «Заява Радянського уряду керівникам КНР» дипломатичного жанру офіційно ділового стилю .

Завдання статті:

- виявити типи речень;
- дослідити засоби зв'язку, роль співвідносних слів в реченні;
- визначити залежність комунікативної складової від структурної будови речення.

Комунікативна сфера, або сфера мовного спілкування, — це та галузь діяльності, в якій функціонує мова і в якій виробляє свою мовленнєву системність[7:263]. Важливими для суспільного і навіть особистого життя людини є правова, адміністративно-управлінська та державно-політична сфери. На їх теренах формується офіційно-діловий стиль.

У державно-політичній сфері виокремлюється надзвичайно актуальна для державного суверенітету нації сфера зовнішньополітичних відносин і міжнародної діяльності. Цільові настанови дипломатичного мовлення виявляються в широкому спектрі намірів і дій. Це може бути аналіз інформації; передавання подій, фактів; оприлюднення або приховування даних; інформація або дезінформація; створення стереотипу (міфу) або його руйнування; позитивний або негативний вплив; створення задуманого іміджу власної держави; спростування негативної інформації й утвердження позитивної; передбачення на перспективу; розгадка чужих таємниць і створення власних тощо. Типовими обставинами й умовами дипломатичного спілкування є сфера міждержавних і міжнародних контактів у формі дипломатичного листування, переговорів, зустрічей, публічних виступів, преси, спонтанного живого мовлення.

За кількістю учасників комунікативного акту в дипломатичному мовленні виділяють два найпоширеніші функціонально-комунікативні типи.

Перший з них — це індивідуальна зустріч (бесіда, переговори), в якій беруть участь тільки два дипломати високих рангів або керівники держав чи високі урядовці. Специфіка цього типу комунікації в тому, що йому передують попередня і часом тривала та широкомасштабна підготовка з дипломатичним листуванням, плануванням, передбаченням можливих несподіванок, узгодженням протоколу. Кожна така зустріч має двосторонній протокольний характер і як результат — дипломатичні документи (заяви, угоди, договори). Безперечно, ця особливість дипломатичного протоколу (попередня підготовка, двосторонній характер) відображається у мовній специфіці дипломатичного спілкування.

Другий тип дипломатичного мовлення можна назвати одностороннім. Це публічні виступи перед масовою аудиторією на самітах, з'їздах, конференціях, заяви в пресі, по радіо, на телебаченні. Вони також

потребують попередньої стилістичної обробки тексту з дотриманням цілей і специфіки дипломатії.

Досліджується питання про те, як синтаксична будова речення виявляє широкий спектр намірів і дій учасників відносин дипломатичного спілкування. Речення – це не просто схема чи модель. Речення передає конкретний зміст у логічно зрозумілих формах, логічний спосіб викладення забезпечує найбільш доцільний несуперечний і переконуючий спосіб пізнання фрагмента дійсності, що постає перед читачем. Речення дає можливість створити у свідомості читача бажане авторові зображення дійсності[10:35-41].

У наш час набуває поширення актуальний синтаксис (від лат. *actualis* – діяльний), що вивчає реальне значення і функцію речення в конкретній ситуації висловлювання. Один з перших дослідників феномену актуального членування є В. Матезіус, засновник Празького лінгвістичного гуртка.

В. Матезіус протиставляє актуальне і формальне членування. Актуальне членування виявляє спосіб включення пропозиції в контекст, а формальне – розкладає його на формальні граматичні одиниці. Основними елементами формального членування служать граматичний суб'єкт (підмет) і граматичний предикат (присудок). Автор цієї теорії, чехословацький мовознавець В. Матезіус, вважає, що основними елементами актуального членування речення є основа висловлювання (відоме в даній ситуації) і ядро висловлювання (те, що повідомляється про основу висловлювання) [6:240]. У сучасній лінгвістиці замість понять «основа висловлювання» і «ядро» використовуються терміни «тема» і «рема». В. Матезіус звернув увагу те, що актуальне членування зумовлює порядок слів: тема знаходиться зазвичай на початку речення, а рема в кінці. Цю послідовність лінгвіст називає об'єктивним порядком, так в цьому випадку розгортання пропозиції йде від відомого до невідомого, що полегшує слухачеві розуміння пропозиції. Існує також зворотний порядок (суб'єктивний): спочатку йде рема, а потім тема. Така послідовність надає ремі особливу вагу. Смислова структура речення залежить від ситуації мовлення. Представники теорії актуального синтаксису вважають об'єктом вивчення речення і аналізують його в двох аспектах, а саме: формальному (граматичному) й актуальному (смислового).

Вивченням питань актуального синтаксису в мовознавстві займалися

К. Г. Крушельницька, О. С. Мельничук, І. П. Распопов та ін. Однак принципи актуального членування речення в українській мові майже не вивчені.

Друга половина 20 ст. також породила напрям сучасного мовознавства, у межах якого мову розглядають як динамічне явище. Це комунікативна лінгвістика. Ф.С. Бацевич – автор першого в Україні підручника з комунікативної лінгвістики. Мовознавець говорить, що мову потрібно вивчати з позиції «чому і для чого». Це позиція динамізму, позиція комунікативна, прагматична [1:1].

Традиційно склалося уявлення, що комунікація – це обмін інформацією, вона складає лише частину спілкування, що характерно для вітчизняної традиції [8:351], у той час як західна наука акцентувала увагу на поведінковому та ціннісному аспектах комунікації [2:49].

У статті ми оглянемо формально елементарні складні речення, у яких наявні дві предикативні одиниці. І. Р. Вихованець вирізняє такі різновиди складного речення [3:15]. Моделі складних елементарних і неелементарних речень також виділив К. Ф. Шульжук [11:190-193].

Нас цікавить синтаксичний рівень дипломатичного жанру. Почнемо аналіз з документів 60-х років минулого століття, а саме з «Заяви Радянського уряду керівникам КНР» [3:1-30]. Слід нагадати, що офіційно-ділове життя української мови в УРСР всіляко обмежувалося. Більшість документів є перекладом з російської мови на українську, вони видані Державним видавництвом політичної літератури УРСР.

У документі є елементарні складнопідрядні з'ясувальні речення (8%). Уводяться вони асемантичним сполучником *що*. У головній частині цих речень є співвідносні слова *про те, у тому, тому*. Вони допомагають нам визначити синтаксичну функцію підрядного речення

(з'ясувальне) і вступають з підрядним реченням у зв'язок пояснення. Співвідносні слова формально завершують головну частину, є якимось членом речення в ній, але не є в повному розумінні повнозначним, тобто не виражають якогось конкретного значення, а лише сигналізують про те, що воно буде розкрито в підрядній частині. Елементарні речення цього виду мають такі моделі:

1. Головне речення(двоскладне, повне)+ підрядне речення(двоскладне, повне).
2. Головне речення(двоскладне, повне)+ підрядне речення(односкладне, інфінітивне).
3. Головне речення(односкладне, інфінітивне)+підрядне речення(односкладне, інфінітивне).

У реченнях цього виду наявні складені підмети та складені дієслівні присудки. Розглянемо приклад речення моделі №1: *Вони хочуть нав'язати народам Азії, Африки, Латинської Америки думку про те, що договір про заборону ядерних випробувань та інші заходи по ослабленню міжнародної напруженості нібито заважають розгортанню їх національно- визвольної боротьби* [4:27]. В головному реченні наявний складений дієслівний присудок (допоміжне модальне дієслово + інфінітив). В підрядному реченні – складені однорідні підмети, виражені синтаксично і семантично неподільними словосполученнями. Тема речення – головній частині, рема – в підрядній.

Модель № 2 представимо декількома реченнями, оскільки в склад цих речень входять підрядні інфінітивні речення. Семантика цих речень широка: вона включає і спонукання до дії, і значення необхідності, обов'язковості виконання дії, вказує можливу або неможливу дію.

Речення №1: *Ленінський ЦК нашої партії, Радянський уряд бачать свій обов'язок перед радянським народом насамперед у тому, щоб забезпечити умови міцного миру для здійснення грандіозних планів розгорнутого будівництва комуністичного суспільства в нашій країні* [4:25]. В головному реченні є однорідні підмети, вони виконують функцію «ядра» речення, несуть основне змістове навантаження. Складені підмети в даному випадку несуть не просту номінацію, вони називають суб'єкта. Підрядне речення є інфінітивним, має значення необхідності, обов'язковості виконання дії. Тема речення - головній частині, рема - в підрядній.

Речення №2: *Радянський уряд не опуститься до того, щоб стати на шлях розкриття відомостей про оборону соціалістичних країн* [4:22]. В головному реченні складений підмет має основне змістове навантаження, називає суб'єкта. Підрядне речення є інфінітивним, вказує на неможливу дію. Тема речення - головній частині, рема - в підрядній.

Речення №3: *Радянський Союз без вагань кидав на чашу терезів увесь свій міжнародний авторитет, свою воєнну могутність для того, щоб зупинити руку агресора, занесену над малою чи великою країною* [4:21]. В головному реченні складений підмет називає суб'єкта. Підрядне речення є інфінітивним, вказує на доцільність та необхідність дії. Тема речення - головній частині, рема - в підрядній.

Модель № 3: *Зв'язувати долю національно - визвольного руху з загостренням міжнародної напруженості, з підштовхуванням людства до світової термоядерної війни, як це роблять керівники КНР, рівнозначне тому, що обіцяти народам свободу після смерті* [4:28]. В головному і підрядному реченні присудки-інфінітиви є початком речення. В цих реченнях увага фокусується через використання дієслів. Тема речення – головній частині, рема – в підрядній.

Розглянувши моделі речень робимо висновки, що ці речення містять складені підмети, однорідні підмети, складені присудки, які вказують на офіційність, адресність, смислову точність. В головній частині цих речень є співвідносні слова *про те, у тому, тому*. Вони допомагають нам визначити синтаксичну функцію підрядного речення (з'ясувальне) і вступають з підрядним реченням у зв'язок пояснення. Характерною також є наявність односкладних інфінітивних речень. Інфінітивні речення вказують на можливу або неможливу, необхідну або неминучу дію, в цих реченнях увага фокусується через використання дієслів.

У документі приблизно 10 % елементарних означальних речень. Підрядні означальні речення з'єднуються з головною частиною сполучними словами, які виступають членами речення. Сполучне слово *який* крім свого основного значення означального, може вносити в предикативну частину і додаткові семантичні зв'язки: відтінок порівняння, уподібнення, додатковий відтінок підсилення чи навіть умови. Наприклад, відтінок підсилення виявляємо в реченні: *Китайська Народна Республіка знову зайняла своє місце в рядах держав, які ведуть неослабну боротьбу за відвернення термоядерної війни, за мирне співіснування, за свободу і незалежність*

народів [4:31]. Відтінок порівняння та уподібнення: *Пропозиція про заборону випробувань ядерної зброї, висунута тоді Радянським урядом, передбачала розв'язання цього питання саме на тій основі, на якій це питання розв'язане тепер*[4:11]. Підрядні речення розкривають значення опорного слова(іменника) головної частини, іменники прогнозують визначення. Частина представлених речень має таку модель: головна частина + підрядна частина + продовження головної частини.

Напр.: *Але з кожною новою капіталістичною державою, яка заволодіє ядерною зброєю, небезпека ядерної війни зростатиме.* [4:16] У першій частині головного речення присутні другорядні члени, їх автор ставить на початок речення з метою виділення значення саме цих слів. Друга частина головного речення містить головні члени, вони несуть інформацію про наслідок того, про що говориться в першій частині. Головні члени речення знаходяться в одній частині головного речення, вони не роз'єднуються, не розташовуються в різних частинах. Якщо поміняти місцями другу та першу частини головного речення, ми отримаємо зовсім інше осмислення прочитаного, інші слова будуть наголошеними. (*Небезпека ядерної війни зростатиме з кожною новою капіталістичною державою, яка заволодіє ядерною зброєю.*)Тема речення – головній частині, рема – в підрядній.

Головні члени речення можуть займати місце або в першій або в другій частині головного речення складнопідрядного означального речення. Вони «рухаються» відповідно до наміру мовця акцентувати увагу і формувати суспільну думку. Напр.: *Більшість держав, різних за своїм політичним і соціальним устроєм, які додержуються часом протилежних світоглядів, заявили про свою підтримку або вже поставили свої підписи під договорами* [4:4]. Складений підмет стоїть в першій головній частині, він актуалізує у своєму змісті кількість учасників дії, носіїв стану, має експресивно-оцінне значення. Присудки наявні в другій частині головного речення(заявили або поставили),однорідні присудки підкреслюють значення проблеми, про яку йде мова. У наведеному реченні переставимо першу та другу частини головного речення і отримаємо нове сприйняття інформації. (*Заявили про свою підтримку або вже поставили свої підписи під договорами більшість держав, різних за своїм політичним і соціальним устроєм, які додержуються часом протилежних світоглядів*). Тема речення – головній частині, рема – в підрядній. Отже, спостерігаємо розташування частин складного речення, яке дозволяє виділити основний намір впливу на читача(слухача): переконати, зорієнтувати.

Частина елементарних означальних речень має таку модель: головна частина + підрядна частина. Головна частина містить дієприкметниковий або дієприслівниковий зворот.

Напр.:*Уперше за довгі роки, затьмарені "холодною війною", державам Сходу і Заходу вдалося прийти до угоди в наболілому міжнародному питанні,яке зачіпає життєві інтереси всього населення землі* [4:3]. Головне речення починається обставиною часу, це перші в реченні наголошені мовцем слова, за ними стоїть дієприкметниковий зворот. У

склад дієслівного присудка входить модальне допоміжне дієслово із значенням можливості. Присудок не займає першу позицію. Головне речення є безособовим і використовується для виділення дії та її наслідків, це тема речення. Підрядне речення має відтінок масштабності, в ньому закладено рему речення. Тема речення – головній частині, рема – в підрядній

Наведемо приклад речення з дієприслівниковим зворотом: *А ось керівники КНР, ховаючись за псевдореволюційними фразами, продовжують виливати цебри наклепів на договір, який виражає надії народів* [4:4]. Знову спостерігаємо розташування членів головного речення відповідно до мети мовця. На початку речення перед дієприслівниковим зворотом стоїть складений підмет, після звороту - складений дієслівний присудок. В складеному підметі наголошується слово *керівники*, значення якого підсилюється словами *а ось*. У склад присудка входить допоміжне фазове дієслово, що має значення тривання дії. Складені підмет і присудок вказують на офіційність, адресність, смислову точність, ясність викладення фактів. Дієприслівниковий зворот служить для стислого викладення інформації. Тема речення – головній частині, рема – в підрядній.

Отже, впливає на сприйняття змісту прочитаного розташування головної та підрядної частин складного речення, розташування в складнопідрядному реченні першої та другої частин головного речення, розміщення головних членів речення в цих частинах. Головні члени речення можуть займати місце або в першій або в другій частині головного речення складнопідрядного означального речення. Вони «рухаються» відповідно до наміру мовця акцентувати увагу і формувати суспільну думку. З метою економичності вислову і точності відтворення думки часто вживаються дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Складені підмет і присудок вказують на офіційність, адресність, смислову точність, ясність викладення фактів.

У документі є елементарні речення з підрядною частиною часу (3%). Головне речення з'єднується з підрядним сполучниками *коли*, *як* (в значенні *коли*). Підрядне речення цього виду може стояти як перед головним реченням, так і після нього. Напр.: *Менше місяця минуло з того дня, як уряди СРСР, США і Англії підписали у Москві Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою* [4:3]. В цьому складному реченні підрядне стоїть в постпозиції. (Час виконання дії в головному і підрядному реченнях збігається). В наступному реченні підрядне речення розташоване в препозиції: *Коли треба було постояти за справедливу справу, за свободу і незалежність нашої Вітчизни, за великі завоювання Жовтня, радянський народ взявся за зброю і в смертельній битві розгромив агресорів* [4:25]. (Час виконання дії в головному і підрядному реченнях збігається). Тема речення – головній частині, рема – в підрядній.

Спостерігаємо вживання складених підметів, складених присудків. Підрядне речення в останньому реченні є безособовим; актуалізація, виділення дії надає реченню особливої семантико-стилістичної виразності.

Підрядні речення часу можуть стояти як перед головним реченням, так і після нього. Місце підрядного речення в даних структурах залежить від наміру мовця акцентувати увагу на тих чи інших фактах і обставинах.

Складне речення краще відображає складність взаємозв'язків між фактами, їх послідовність. Розташування простих речень у межах складного речення в даному документі маємо таке : з'ясувальні підрядні речення в головній частині мають співвідносні слова *про те, у тому, тому*. Вони допомагають нам визначити синтаксичну функцію підрядного речення (з'ясувальне) і вступають з підрядним реченням у зв'язок пояснення.

До складу речень цього виду входять односкладні інфінітивні речення, які вказують на можливу або неможливу, необхідну або неминучу дію, в цих реченнях увага фокусується через використання дієслів.

Означальні підрядні речення звичайно ставляться поряд з тим іменником, до якого вони належать. Головне речення може роз'єднуватися на дві частини, і ці частини мають різну наповнюваність головними членами речення. Головні члени речення можуть займати місце або в першій або в другій частині головного речення складнопідрядного означального речення. Вони «рухаються» відповідно до наміру мовця акцентувати увагу і формувати суспільну думку. Якщо трансформувати другу та першу частини головного речення, отримаємо зовсім інше осмислення прочитаного, інформація відобразиться в свідомості зовсім під іншим кутом.

Складнопідрядні речення з підрядною частиною часу можуть стояти як перед головним реченням, так і після нього. До складу речень цього виду входять односкладні безособові речення, які актуалізують, виділяють дію. Речення всіх трьох видів наповнені складними підметами, присудками, однорідними підметами. Вони вказують на офіційність, адресність, смислову точність, ясність викладення фактів. Вибір складеної форми підмета визначає тематика, жанрова специфіка документа. У ролі модальних, фазових дієслівних допоміжних компонентів дієслівного складеного присудка виступають дієслова *доводиться, довелося, вдалося, продовжують, намагаються, хочуть*. Найчастіше вживаються модальні дієслова *доводиться, довелося*. Ці дієслова вживаються в значенні, що дії, виражені пов'язаними з ними дієсловами, сталися не з бажання тих, хто їх реалізує, а зумовлені обставинами, ситуаціями, які спричинили до цього.

З метою економичності вислову і точності відтворення думки часто вживаються дієприкметникові та дієприслівникові звороти.

В статті ми простежили тенденцію маніпулювання увагою читача, якого досягають різними прийомами : переставляючи місцями частини складного речення, роз'єднуючи головне речення на частини, змінюючи позицію головних та другорядних членів речення, поєднуючи в складнопідрядному реченні двоскладні та односкладні речення, використовуючи дієприкметникові та дієприслівникові звороти, складені підмети та присудки.

Література:

1. **Бацевич Флорій:** «Якби хтось навчив нас правильно спілкуватись...» Розмова з Флорієм Бацевичем. Студентська газета «Ярослов» філологічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. -№13. <http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/jaroslov/13/intervju.html>
2. **Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д.** Прагматика человеческой коммуникации. – М.: Эксмо – Пресс, 2000.–311с.
3. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. — 368 с.
4. **Заява Радянського Уряду.** – Київ: Держполітвидав, 1963.–30с.
5. **Матезиус В.О.** Вибрані праці з мовознавства / М.: Едіторіал УРСР, 2003.–229с.
6. **Матезиус В. О.** О т. н. актуальном членении предложения: Язык и стиль. В кн: Пражский лингвистический кружок. М., 1967.–560с.
7. **Мацько Л. І.** та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. — К.: Вища шк., 2003. — 462 с.
8. **Парыгин П. Б.** Социальная психология. – Спб.: СпбГУП, 1999.– 456с.
9. **СУЛМ. Синтаксис** / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – 504с.
10. **Феллер М.Д.** Структура произведения. Как она действует. Как ее строят. Как оценивают и помогают улучшить: автору и редактору. - М.: Книга, 1981. – 272 с.
11. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови. - Київ: ВЦ «Академія», 2004.–410с.